

تأثیر آموزش مدیریت خشم بر پر خاشگری و اضطراب کودکان کار

مریم خانکش^۱ (M.Sc.)، مصطفی امینی رارانی^۲ (Ph.D.)، مهدی نصرت آبادی^{۳*} (Ph.D.)

۱- گروه سلامت و رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، ایران

۲- مرکز تحقیقات مدیریت و اقتصاد سلامت، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، ایران

۳- مرکز تحقیقات عوامل اجتماعی موثر بر سلامت، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۲/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۷/۶

nosrat.welfare@gmail.com

* نویسنده مسئول، تلفن: ۰۲۱-۳۷۹۲۵۱۲۷

چکیده

هدف: پر خاشگری و اضطراب کودکان کار در دوران خرد سالی پیش‌بینی‌کننده رفتارهای پرخطر دوران بعدی زندگی است. یکی از مهارت‌های آموزشی به کودکان کار توانایی مقابله با هیجانات و مدیریت خشم است. هدف از پژوهش حاضر تعیین تأثیر آموزش مدیریت خشم بر پر خاشگری و اضطراب کودکان کار شهر اصفهان بود.

مواد و روش‌ها: مطالعه حاضر از نوع نیمه‌تجربی با چینش پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل بود. ۶۰ کودک کار به روش نمونه‌گیری در دسترس از دو مرکز در شهر اصفهان انتخاب شدند. ابزار اندازه‌گیری شامل پرسش‌نامه پر خاشگری باس و پری (۱۹۹۲) و مقیاس اضطراب اسپنس کودکان (SCAS، ۱۹۹۸) بود. مداخله به مدت هشت جلسه ۶۰ دقیقه‌ای برای گروه آزمایش اجرا گردید و بر روی گروه کنترل مداخله‌ای صورت نگرفت.

یافته‌ها: نتایج آزمون تحلیل کواریانس چندمتغیره نشان داد که بین دو گروه در پیش‌آزمون تفاوت معنی‌دار وجود ندارد اما بین میانگین نمرات آزمودنی‌های گروه آزمایش و کنترل در پس‌آزمون تفاوت معناداری وجود دارد. به عبارتی آموزش مدیریت خشم باعث کاهش پر خاشگری و اضطراب کودکان کار در مرحله پس‌آزمون شده است ($p < 0/001$).

نتیجه‌گیری: در مجموع می‌توان بیان کرد که آموزش مدیریت خشم از عوامل مهم و تأثیرگذار بر کنترل پر خاشگری و اضطراب کودکان کار می‌باشد. بنابراین به کارگیری تکنیک‌های آموزشی درمانی مدیریت خشم برای کاهش پر خاشگری و اضطراب کودکان کار می‌تواند مفید باشد، از نتایج این پژوهش می‌توان در مداخلات درمانی - آموزشی سازمان بهزیستی و واحدهای مشاوره آموزش و پرورش استفاده نمود.

واژه‌های کلیدی: مدیریت درمان خشم، پر خاشگری، اضطراب، کودک، کار

مقدمه

نظر از آمار و تعداد آن‌ها خود یک مسأله اجتماعی مهم و در خور توجه در جامعه است که آثار و تبعات اجتماعی متعددی را به دنبال دارد. در ایران نیز این پدیده طی دهه‌های اخیر در اکثر کلان شهرها گسترش یافته و به عنوان یکی از آسیب‌های اجتماعی نه تنها بخش قابل توجهی از کودکان و نوجوانان را که سرمایه‌های آینده جامعه هستند در معرض آسیب‌ها قرار داده است بلکه خانواده و جامعه را هم با زیان‌های جبران‌ناپذیری مواجه ساخته است.

در این بین موضوع سلامت و رفاه کودکان کار آن هم از ابعاد مختلف جسمی، روانی و اجتماعی حائز اهمیت است. در بعد سلامت روانی این کودکان از جمله هیجان‌هایی که در زندگی آن‌ها نقش مهم و موثری دارد هیجان خشم و پر خاشگری می‌باشند. خشم نوعی از هیجان است که اغلب بر اثر واکنش شخص نسبت به رفتارهای نامناسب دیگران بروز

کار کودک به عنوان یک پدیده همه‌گیر اقتصادی - اجتماعی در سطح جهانی مورد توجه است. امروزه بنابر آمارهای بین‌المللی، میلیون‌ها کودک در سراسر جهان به خصوص در کشورهای توسعه‌نیافته و در حال توسعه به جای فراگیری علم و دانش کودکی خود را فدای کار می‌کنند [۱]. کودکان کار به منظور تأمین نیازهای مادی خود و خانواده و یا بر اساس قالب‌های فرهنگی و سنتی حاکم بر جامعه مجبورند در سنین بسیار پایین کار کنند [۲]. به دست آوردن اطلاعات دقیق پیرامون کار کودک دشوار است زیرا بین منابع داده‌ای در زمینه تعریف و ساختار کار کودک عدم توافق وجود دارد. با این حال طبق آمار سازمان بین‌المللی کار تعداد کودکان کار در سراسر جهان حدود ۱۶۸ میلیون نفر می‌باشد که ۸۵ میلیون نفر آن‌ها به کارهای مخاطره‌آمیز اشتغال دارند [۳]. پدیده کودکان کار صرف

با این آسیب‌ها ندیده‌اند [۱۱]. با توجه به شیوع پرخاشگری در کودکان کار و تاثیرگذاری آن بر زندگی و سلامت کودکان [۱۲، ۱۳]، امروزه رویکردهای مختلفی در زمینه آموزش مدیریت خشم به کار گرفته شده‌اند. در دو دهه گذشته از بین این رویکردها، رویکرد شناختی- رفتاری مورد استقبال بیش‌تری قرار گرفته است [۱۴]. نکته مهم در این رویکرد تمرکز بر نقش تفکر، باورها و تفسیر تجارب در رفتارهای پرخاشگرانه است که با استفاده از روشی نظام‌مند به کودک آموزش می‌دهد تا به گونه‌ای دیگر اندیشیده و در نتیجه این طرز تفکر جدید بتواند با افکار و رفتارهای سالم در برابر حوادث و ناملایمات زندگی برخورد نماید [۱۵].

در ایران تحقیقاتی در زمینه عوامل خانوادگی، اجتماعی و فردی موثر در بروز پرخاشگری و اضطراب کودکان کار با تاکید بر برنامه‌های آموزشی انجام گرفته است که از آن جمله می‌توان به مطالعه افشانی و همکاران [۱۶] در زمینه تحلیل وضعیت کودکان خیابانی در شهر اصفهان، مطالعه پاسدار و همکاران [۱۷] در زمینه وضعیت تغذیه‌ای این کودکان و مطالعه آهنگر در ارتباط با آموزش گروهی مدیریت پرخاشگری [۱۸] اشاره کرد، هم‌چنین در مطالعاتی در خارج از کشور تاثیر دوره آموزش مدیریت پرخاشگری بر پیامدهای آموزشی نوجوانان [۱۹] و آثار درمانی برنامه چندوجهی شناختی- رفتاری بر اختلال رفتار نوجوانان بررسی شده است [۲۰]. در کل نتایج این مطالعات نشان داده که کودکان کار از وضعیت سلامت جسمی، روانی اجتماعی نامطلوب‌تری نسبت به کودکان عادی برخوردارند و برنامه‌های آموزشی مبتنی بر رویکرد روان‌درمانی می‌تواند بر بهبود شاخص‌های سلامت روانی اجتماعی کودکان موثر باشد. با این وجود به نظر می‌رسد در رابطه با اثربخشی برنامه‌های آموزشی مدیریت خشم بر کاهش پرخاشگری و اضطراب با توجه به بافتار فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی شهر اصفهان از جمله صنعتی و مهاجرپذیر بودن، خلاء مطالعاتی وجود دارد. از این رو مطالعه حاضر با هدف تعیین تاثیر آموزش مدیریت خشم بر میزان پرخاشگری و اضطراب کودکان کار در شهر اصفهان انجام شده است.

مواد و روش‌ها

نوع مطالعه و نمونه پژوهش

این پژوهش مطالعه‌ای نیمه تجربی با طرح پیش‌آزمون پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری این پژوهش کودکان کار شهر اصفهان در سال ۱۳۹۷ و محیط پژوهش مراکز دوست‌دار کودک در شهر اصفهان را شامل می‌شد. در مجموع دو مرکز به نام‌های مرکز آموزشی دوست‌داران کودک علی‌اصغر

می‌کند. خشم ممکن است از یک رنجش و ناراحتی زودگذر تا یک عصبانیت تمام عیار گسترش یابد. اما در هر حال پدیده‌ای کاملاً طبیعی است و مانند سایر احساسات و هیجان‌ها نشانه سلامت، تندرستی و عواطف انسانی است [۴]. پرخاشگری رفتاری است که گاهی بر اثر احساس خشم در افراد دیده می‌شود. هدف پرخاشگری صدمه زدن به دیگری است که ممکن است به صورت کلامی (توهین، تهدید، طعنه زدن یا مسخره کردن) یا جسمی (تنبیه کردن و درگیری فیزیکی با دیگران) باشد.

از سوی دیگر در طی دوران کودکی مواجهه کودک کار با چالش‌های استرس‌زای محیط اجتماعی منجر به شکل‌گیری اضطراب می‌شود، کودکان کار با فراگیری روش‌های مقابله با موقعیت‌های اضطراب‌آور در این دوران در واقع نحوه کنار آمدن با ترس‌ها و اضطراب‌های زندگی را می‌آموزند [۵]. ویژگی اصلی اضطراب، نگرانی است که عبارت است از دلواپسی بیش از حد درباره موقعیت‌های دارای پیامدهای نامطمئن. نگرانی بیش از حد مضر است چون توانایی انسان در اقدام برای حل مسئله را مختل می‌کند [۶]. نتایج مطالعات نشان داده است که ارتباط معناداری بین اضطراب در دوران کودکی و اختلال اضطرابی در دوران بزرگسالی وجود دارد [۷]. تجربه اضطراب تأثیر منفی بر عملکرد کودک می‌گذارد و نیز موجب تجربه نتایج منفی از جمله کاهش عملکرد تحصیلی، پذیرش کم‌تر، افزایش پرخاشگری و افسردگی می‌شود [۸].

آنچه که لزوم پرداختن به آموزش مدیریت خشم برای کنترل پرخاشگری و اضطراب کودکان کار را روشن می‌کند، آسیب‌ها و صدمات جدی ناشی از پرخاشگری و اضطراب کودکان است. این آسیب‌ها و صدمات هم جنبه‌ی فردی دارند و هم جنبه‌ی اجتماعی. بر اساس پژوهش‌های انجام شده سطوح بالای اضطراب، افسردگی و مشکلات رفتاری در کودکان کار از جمله ابتدایی‌ترین مشکلات روان‌شناختی آن‌هاست [۹]. مهم‌ترین اثر این پدیده آماده‌سازی بستری برای انحرافات اجتماعی و بزهکاری است که بر اثر فقدان آموزش‌های رسمی و نهادهای اجتماعی‌کننده اتفاق می‌افتد [۱۰]. آموزش به کودکان کار از جمله آموزش مدیریت خشم روش موثری برای حمایت از آن‌ها و در نتیجه عاملی برای کاهش آسیب‌ها و خطرات ناشی از حضور در محیط‌های کار و خیابان است. کودکانی که در این سنین پایین برای امرار معاش خود و خانواده‌شان در خیابان‌ها و محیط‌های نامناسب دیگر به کار می‌پردازند، با مخاطرات مختلفی روبرو هستند، به راحتی مورد تعرض قرار می‌گیرند و با انواع آسیب‌های اجتماعی دست به گریبانند. این در حالی است که آن‌ها هیچ‌گونه آموزشی را در رابطه با مواجهه

می‌دهد [۲۳]. در تحقیق حاضر ضراب پایایی پرسش‌نامه پرخاشگری با استفاده از روش آلفای کرونباخ محاسبه گردید که برای کل مقیاس، پرخاشگری بدنی، پرخاشگری کلامی، خشم و خصومت به ترتیب برابر ۰/۸۲، ۰/۸۳، ۰/۷۸، ۰/۹۴، ۰/۷۶ می‌باشد.

۳) پرسش‌نامه اضطراب اسپنس (Spence Children's Anxiety Scale): این پرسش‌نامه شامل ۴۵ گویه می‌باشد که برای اندازه‌گیری نشانه‌های اضطراب در کودکان ۸-۱۲ ساله استفاده شد. پاسخ‌ها در یک مقیاس لیکرت ۴ گزینه‌ای (از هرگز=۰ تا همیشه=۳) اندازه‌گیری می‌شود [۲۴].

روایی هم‌گرایی مقیاس اضطراب کودکان اسپنس با مقیاس تجدید نظر شده اضطراب مانیفست کودکان به طور معنادار ($r=0/71$) هم‌بستگی داشته است [۲۵]. ارزیابی‌های روان‌سنجی این مقیاس نتایج مثبتی در بر داشته. تحلیل‌های ماده-کل و هم‌بستگی‌های بازآزمایی نشان‌دهنده اعتبار آزمون بوده و تحلیل عاملی و هم‌بستگی با ابزارهایی چون فهرست رفتاری کودک تاییدی بر روایی مقیاس است [۲۶].

پایایی این مقیاس برای اضطراب عمومی برابر با ۰/۹۲ و برای خرده‌مقیاس‌ها ۰/۶۰ تا ۰/۸۲ گزارش شده است [۲۷]. این پرسش‌نامه توسط موسوی و همکاران ترجمه شده است و اعتبار تست بازآزمایی نمرات کل آن (۰/۸۹) گزارش شده است [۲۸].

روش اجرای پژوهش: در این مطالعه بعد از هماهنگی‌های لازم و بعد از کسب مجوز، مراحل زیر صورت پذیرفت: مرحله اول (پیش‌آزمون): پرسش‌نامه پرخاشگری باس وپری و پرسش‌نامه اضطراب اسپنس در مرحله اول به دو گروه آزمایش و کنترل داده شده و پس از بیان اهداف پژوهش برای کودکان، از کودکان خواسته شد که به پرسش‌نامه پرخاشگری باس وپری و اضطراب اسپنس پاسخ دهند. به منظور پاسخ صحیح و مستقل کودکان به پرسش‌نامه، تمامی سؤالات تحت نظارت پژوهشگر پاسخ داده شد.

مرحله دوم (مداخله): جلسات آموزش مدیریت خشم بر اساس رویکرد شناختی-رفتاری تدوین گردید. این جلسات به مدت ۸ جلسه ۶۰ دقیقه‌ای هفته‌ای یک بار با استفاده از روش تدریس گروهی و ایفای نقش برای گروه آزمایش اجرا گردید و بر روی گروه کنترل مداخله‌ای صورت نگرفت.

نحوه اجرای جلسات مدیریت خشم:

شیوه کار آموزش مدیریت خشم در این پژوهش که به عنوان یک متغیر مستقل برای گروه آزمایش به کار رفته به شکل زیر انجام شد.

و مرکز سرمد که به گفته کارشناسان سازمان بهزیستی و مشاهده محقق دارای شرایط یکسان بودند (از نظر وضعیت جنسیت، دامنه سنی و معیارهای ورود و خروج) و در زمینه آموزش کودکان کار فعالیت می‌کردند انتخاب شدند. این دو مرکز به عنوان مرکز انجام مداخله آموزشی (مرکز علی‌اصغر) و مرکز کنترل (مرکز سرمد) به کار گرفته شدند. در ضمن به منظور یکسان بودن شرایط با توجه به لیست ورود روزانه به دو مرکز، حضور کودکان در مراکز تحت کنترل هر روزه پژوهشگر بود و ریزشی در تعداد گروه آزمایش و کنترل نیز روی نداد. از هر یک از مراکز علی‌اصغر و سرمد، تعداد ۳۰ دانش‌آموز از دانش‌آموزان مقاطع سوم، چهارم و پنجم ابتدایی به صورت تصادفی انتخاب و در گروه‌های آزمایش و کنترل قرار گرفتند. به عبارت دقیق‌تر، از مرکز دوست‌داران کودک علی‌اصغر (تعداد ۳۰ دانش‌آموز) به عنوان گروه آزمایش و از مرکز سرمد (تعداد ۳۰ دانش‌آموز) به عنوان گروه کنترل انتخاب و وارد مطالعه شدند. همچنین از تدابیری چون دادن هدیه، انجام بازی با کودکان برای ترغیب آن‌ها به مشارکت در پژوهش استفاده شد.

ابزار پژوهش

- ۱) چک‌لیست مشخصات جمعیت‌شناختی: که شامل سوالاتی درباره سن، جنس، ملیت، مذهب، مکان محل تولد، سطح سواد کودکان، شغل پدر، شغل مادر، تحصیلات پدر، تحصیلات مادر بود و در تحلیل توصیفی نتایج مورد استفاده قرار گرفت.
- ۲) پرسش‌نامه پرخاشگری باس وپری (Buss and Perry): این پرسش‌نامه شامل ۲۹ سؤال از یک مقیاس پرخاشگری کلی و چهار عامل (خرده‌مقیاس) خصومت (۸ سؤال)، پرخاشگری بدنی (۹ سؤال) پرخاشگری کلامی (۵ سؤال) و خشم (۷ سؤال) تشکیل شده است. آزمودنی در پاسخ به هر ماده یکی از گزینه‌های «۱. خیلی زیاد؛ ۲. زیاد؛ ۳. کم؛ ۴. خیلی کم؛ و ۵. هرگز» را انتخاب کرده و به ۵ گزینه فوق به ترتیب نمره‌های ۱، ۲، ۳، ۴، ۵ اختصاص می‌یابد. پرسش‌های ۲۴ و ۲۹ به صورت معکوس نمره‌دهی می‌شوند [۲۱].

در ایران این پرسش‌نامه توسط ثنایی‌ذاکر ترجمه و توسط سامانی (۱۳۸۶) اعتبار و روایی آن مورد تایید قرار گرفته است [۲۲]. نتایج تحلیل روان‌سنجی نشان داد که این پرسش‌نامه از همسانی درونی بالا (۰/۸۹) برخوردار است. همچنین هم‌بستگی زیرمقیاس‌های این پرسش‌نامه با یکدیگر و کل مقیاس از ۰/۲۵ تا ۰/۴۵ متغیر بود که روایی مناسب این ابزار را نشان

نمی‌شود. هم‌چنین به شرکت‌کنندگان در پژوهش اطمینان داده شد که مداخله هیچ‌گونه ضرری برای آنان ندارد و در صورت عدم تمایل می‌توانند به همکاری خود با تیم پژوهش خاتمه دهند و مطالعه حاضر با کد IR.MUI.RESEARCH.REC.1396.952 به تأیید کمیته اخلاق پژوهش دانشگاه علوم پزشکی اصفهان رسیده است.

نتایج

نتایج به دست آمده نشان داد ۳۳/۳ درصد از کودکان هشت سال، ۲۸/۳ درصد نه سال و ۳۸/۳ درصد ده و بیش‌تر از ده سال سن داشتند. ۴۱/۷ درصد دختر و ۵۸/۳ درصد پسر بودند. از نظر سطح تحصیلات ۳۳/۳ درصد از کودکان سوم ابتدایی، ۲۸/۳ درصد چهارم ابتدایی و ۳۸/۳ درصد پنجم ابتدایی و بیش‌تر بودند.

جدول ۱ نشان می‌دهد که بین پرخاشگری پیش‌آزمون و پس‌آزمون و اضطراب پیش‌آزمون و پس‌آزمون در دو گروه تفاوت معناداری وجود دارد و هم‌چنین روند کاهش‌ی در پرخاشگری و اضطراب در گروه آزمایش دیده می‌شود.

برای تحلیل استنباطی داده‌ها و به منظور کنترل اثر پیش‌آزمون از روش تحلیل کواریانس چندمتغیره استفاده شد. برای استفاده از این روش آماری رعایت مفروضه‌های نرمال بودن، همسانی ماتریس‌های واریانس-کواریانس، همگنی واریانس و همگنی ضرایب رگرسیون ضروری است. نتایج آماره Z آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای متغیرهای وابسته در هر دو گروه معنی‌دار نمی‌باشد لذا توزیع متغیرها در دو گروه آزمایش و کنترل نرمال است. به منظور بررسی مفروضه یکسانی ماتریس‌های واریانس-کواریانس از آزمون ام باکس استفاده شد. نتایج آزمون ام باکس نشان داد که این پیش‌فرض نیز برقرار است.

(M-Box's=8/932,F=2/508,df1=3,df2=605520,P-Value=0/075>0/05).

آماره F آزمون لون برای بررسی همسانی واریانس متغیرهای پرخاشگری انجام شد که نتایج آن در جدول ۲ آمده است و نشان می‌دهد که این پیش‌فرض نیز برقرار است. پیش‌فرض آخر همگنی ضرایب رگرسیون است. یافته‌های به دست آمده (سطح معناداری گروه آزمایش برابر با ۰/۴۰۷) نشان می‌دهد این پیش‌فرض نیز تأیید می‌گردد ($P > 0/05$).

با توجه به برقراری تمامی پیش‌فرض‌های مربوط به آزمون تحلیل کواریانس، جدول ۳ نتیجه تحلیل کواریانس چندمتغیری را روی نمره‌های پس‌آزمون با کنترل پیش‌آزمون‌های متغیرهای اضطراب و پرخاشگری را نشان می‌دهد.

جلسه اول: تعیین اهداف و قوانین گروه، آشنایی اعضای گروه با یک‌دیگر و مشاور، تعریف و بیان تاریخچه مختصری از تکنیک مدیریت خشم، ارتباط بین آرامش و مدیریت خشم، گرفتن پیش‌آزمون

جلسه دوم: ارائه مباحثی در خصوص خشم و پیامدهای آن، محرک‌های خشم و پاسخ‌های متداول و ارائه تکلیف جلسه سوم: ارائه مباحثی در خصوص الگوهای شخصی تجربه خشم و رفتار، نظارت بر علائم هشداردهنده خشم، سنجش خشم، مقابله با برانگیختگی بدنی و ارائه تکلیف جلسه چهارم: ارائه مباحثی در خصوص آموزش تکنیک‌های کنترل خشم، آموزش آرام‌سازی، آموزش مهارت‌های شناختی، هیجانی و رفتاری، ترک موقعیت به صورت عملی و نظری و ارائه تکلیف

جلسه پنجم: ارائه مباحثی در خصوص تجربه خشم، توقف فکر، خودگویی، افکار منطقی، تمرین عملی و ارائه تکلیف جلسه ششم: ارائه مباحثی در خصوص نقش افکار منفی و تجربه خشم، افکار برانگیزاننده خشم، چالش با افکار غیر منطقی، بررسی سود و زیان، ارائه تکلیف

جلسه هفتم: ارائه مباحثی در خصوص آموزش تشخیص موقعیت، آموزش مهارت حل مسئله در هنگام رویارویی با خشم، گفتگو با صندلی خالی، فعالیت‌های بدنی، کیسه بوکس، تمرین عملی و ارائه تکلیف

جلسه هشتم: آموزش مقابله با استرس برای کنترل خشم، پیشگیری از خشم، مهارت حل اختلاف و کنترل خشم، اجرای پس‌آزمون پرسش‌نامه پرخاشگری در شرایط یکسان برای گروه‌های آزمایش و کنترل

مرحله سوم (پس‌آزمون): در این مرحله پس از یک ماه بعد از اتمام آموزش مجدداً پرسش‌نامه پرخاشگری و پرسش‌نامه اضطراب به دو گروه آزمایش و کنترل داده شد و نتایج بررسی گردید.

روش تجزیه و تحلیل: در پژوهش حاضر از آماره‌های توصیفی (میانگین، انحراف معیار) و پس از بررسی توزیع نرمال داده‌ها از طریق آزمون کلمگروف-اسمیرنوف در قسمت آمار استنباطی از آزمون تحلیل کواریانس چندمتغیره (MANCOVA) استفاده شد. نرم‌افزار spss (ورژن ۲۱) برای تحلیل داده‌ها به کار گرفته شد.

ملاحظات اخلاقی

به منظور رعایت ملاحظات اخلاقی به افراد شرکت‌کننده در پژوهش اطمینان داده شد که اطلاعات آن‌ها به صورت ناشناس باقی می‌ماند و در اختیار افرادی به جز شخص پژوهشگر قرار نمی‌گیرد و نامی از شرکت‌کنندگان در هیچ قسمت پژوهش برده

همان‌گونه که در جدول ۴ مشاهده می‌شود بین شرکت‌کنندگان گروه آزمایش و گواه تفاوت معناداری در متغیرهای وابسته دیده می‌شود، به گونه‌ای که آموزش مدیریت خشم توانسته به طور معناداری در کاهش پرخاشگری و اضطراب کودکان کار موثر باشد، این آموزش در مرحله پس‌آزمون ۸۲/۳ درصد بر پرخاشگری و ۵۷/۱ درصد بر اضطراب موثر بوده است.

همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود سطوح معناداری همه آزمون‌ها بیانگر آن است که بین دو گروه آزمایش و گواه در متغیرهای پرخاشگری و اضطراب در مرحله پس‌آزمون تفاوت معنادار مشاهده می‌شود ($F=190/952, P<0/001$) به عبارت دیگر آموزش مدیریت خشم بر کاهش پرخاشگری و اضطراب در گروه آزمایش تاثیر داشته است. میزان تاثیر یا تفاوت برابر ۰/۸۷۴ است. برای بررسی تفاوت تحلیل کواریانس تک‌متغیری در متن مانکوا استفاده شد. نتایج این تحلیل در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۱. آماره‌های توصیفی متغیرهای پرخاشگری و اضطراب در گروه آزمایش و کنترل

متغیر	گروه آزمودنی	میانگین	انحراف معیار
پرخاشگری پیش‌آزمون	گروه آزمایش	۱۳۱/۵۷	۱۰/۷۱۲
	گروه کنترل	۱۳۰/۴۷	۹/۰۳۱
پرخاشگری پس‌آزمون	گروه آزمایش	۹۲/۳۳	۱۱/۶۹۵
	گروه کنترل	۱۳۱/۷۳	۱۱/۱۱۴
اضطراب پیش‌آزمون	گروه آزمایش	۶۹/۹۰	۱۷/۵۳۷
	گروه کنترل	۷۵/۱۰	۱۹/۵۲۸
اضطراب پس‌آزمون	گروه آزمایش	۴۹/۸۷	۱۴/۳۸۶
	گروه کنترل	۶۹/۶۳	۱۷/۵۹۸

جدول ۲: نتایج آزمون لوین جهت بررسی فرض برابری واریانس‌های متغیرهای وابسته

آزمون لوین				متغیر
آماره	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معناداری	
۰/۹۷۷	۱	۵۸	۰/۳۲	پس‌آزمون پرخاشگری
۱/۶۱۸	۱	۵۸	۰/۲۰	پس‌آزمون اضطراب

جدول ۳: نتایج تحلیل کواریانس چندمتغیری نمرات پس‌آزمون متغیرهای پرخاشگری و اضطراب در دو گروه آزمایش و گواه

منبع واریانس	آزمون	مقدار آزمون	F	Df فرضیه	Df خطا	P	Eta ²
پس‌آزمون	پیلایی	۰/۸۷۴	۱۹۰/۹۵۲	۲	۵۵	<۰/۰۰۰۱	۰/۸۷۴
	لامبدای ویلکز	۰/۱۲۶	۱۹۰/۹۵۲	۲	۵۵	<۰/۰۰۰۱	۰/۸۷۴
	هولتلینگ ترانس	۶/۹۴۴	۱۹۰/۹۵۲	۲	۵۵	<۰/۰۰۰۱	۰/۸۷۴
	بزرگترین ریشه‌روی	۶/۹۴۴	۱۹۰/۹۵۲	۲	۵۵	<۰/۰۰۰۱	۰/۸۷۴

جدول ۴: نتایج آزمون تحلیل کواریانس تک‌متغیره دوعاملی «متغیرهای پرخاشگری و اضطراب» در پس‌آزمون در گروه‌های آزمایش و گواه

منبع واریانس	متغیرها	مجموع مربعات	Df	میانگین مجذور	F	P	Eta ²
پس‌آزمون گروه آزمایش	پرخاشگری	۲۲۸۱۹/۹۰۲	۱	۲۲۸۱۹/۹۰۲	۲۵۹/۸۳۷	<۰/۰۰۰۱	۰/۸۲۳
پس‌آزمون گروه کنترل	اضطراب	۴۰۰/۱۷۷	۱	۴۰۰/۱۷۷	۷۴/۶۸۳	<۰/۰۰۰۱	۰/۵۷۱

بحث و نتیجه گیری

بیشتر پژوهش‌ها در ایران بر تاثیر برنامه‌های آموزشی بر پیامدهای سلامت روان کودکان عادی انجام شده است. پژوهش حاضر با هدف تعیین تاثیر آموزش مدیریت خشم بر میزان پرخاشگری و اضطراب کودکان کار شهر اصفهان صورت گرفت. یافته‌های حاصل از تحلیل کوواریانس نشان داد که آموزش مدیریت خشم بر کاهش پرخاشگری و اضطراب کودکان کار شهر اصفهان اثر معنادار داشته است. این یافته‌ها با نتایج تحقیقات ملکی و همکاران [۲۹] و فروغی و همکاران [۳۰] که نشان دادند پس از آموزش مهارت کنترل خشم میانگین نمرات پرخاشگری و اضطراب در دانش‌آموزان پسر به میزان قابل ملاحظه‌ای کاهش یافته بود، هم‌خوانی دارد. لاوسن [۳۱]، انتصار [۳۲] و بارت [۳۳] نیز به این نتیجه رسیدند که برنامه مدیریت و کنترل خشم برای دانش‌آموزان به طور موفقیت‌آمیز رفتار پر خاشگرانه را کاهش داده و باعث کنترل بیشتر شرکت‌کنندگان بر خشم خود شده است. جعفری و همکاران [۳۴] در تطابق با مطالعه حاضر نشان دادند که آموزش مدیریت خشم باعث کاهش رفتارهای پر خاشگرانه و مولفه‌های رفتاری و نگرشی آن در نوجوانان شده است که در واقع از دلایل احتمالی تبیین این یافته به بهبود توانایی نوجوانان در استدلال‌های عقلانی و اخلاقی و آگاهی از هیجان خشم، شیوه کنترل آن، نحوه سازگاری و حتی پیشگیری از شرایط پدیدآورنده خشم اشاره کرده‌اند.

رافضی [۳۵] در مطالعه خود به این نتیجه رسید که آموزش مدیریت خشم تاثیر پایداری بر کاهش پرخاشگری نوجوانان دختر دارد به طوری که پس از ۸ جلسه گروهی آموزش مهارت کنترل خشم میانگین نمرات پرخاشگری در گروه آزمون به میزان قابل ملاحظه‌ای کاهش یافته بود. همچنین اقدامات روان شناختی همچون برنامه آمادگی روانی بر کاهش اضطراب کودکان در مطالعه مجذوبی و همکاران [۳۶] نشان داده شده است که نتایج این مطالعات با مطالعه حاضر همخوان است.

در بررسی مطالعات ذکر شده مشخص شد که درمان‌های شناختی- رفتاری در درمان مشکلات خشم، خصومت و اضطراب در بین کودکان و نوجوانان تاثیر دارد، بنابراین می‌توان انتظار داشت که مداخله انجام شده در پژوهش حاضر علاوه بر کاهش افکار پر خاشگرانه و اضطراب کودکان کار احتمالاً در پیشگیری و کنترل این رفتارها نیز دارای اهمیت باشد. بر اساس یافته‌های این پژوهش و در تطابق با مطالعات دیگر به نظر می‌رسد که آموزش مدیریت خشم سبب ایجاد خود نظاره‌گری در کودکان کار می‌شود که این امر باعث آگاهی آنان از علائم هشداردهنده و استفاده از آرام سازی عضلانی می‌گردد و این

اقدام موجب جلوگیری از افزایش برانگیختگی جسمی و روانی نوجوان در هنگام پرخاشگری و اضطراب می‌شود. در تبیین یافته‌های فوق می‌توان بیان داشت که آموزش‌های ارائه شده به کودکان کار از طریق کنترل بیشتر بر روی هیجانات و افکار سبب می‌گردد که کودکان جهت‌دهی مناسبی در شرایط مختلف بر روی رفتارهای خود داشته و به نوعی خشم خود را نیز در اغلب موارد که ممکن است به دلایلی چون سختی کار، زورگویی دیگران، احساس بی‌عدالتی و... باشد، کنترل نموده و کم‌تر دچار پرخاشگری شوند. این امر می‌تواند به دلیل تاثیرگذاری ایجاد حس همدلی و نقش نظم‌بخشی هیجانی در کودکان باشد [۳۷، ۳۸] چرا که همدلی به کودکان کار این امکان را می‌دهد که خود را با آنچه دیگران درباره او احساس یا فکر می‌کنند، هماهنگ سازد و امکان برقراری تماس مؤثر با دنیای اجتماعی پیرامون خود و جلوگیری از ایجاد آسیب به افراد دیگر را فراهم کند.

از طرفی دیگر از آن جایی که کودکان کار در پاسخ به موقعیت‌های تحریک‌آمیز و مبهم، سوگیری اسنادی خصمانه و اضطراب‌گون نشان می‌دهند و رفتارهای خود را تحریف و سوء تعبیر می‌کنند و ماهیت پرخاشگرانه رفتار خود را نادیده می‌گیرند، رفتار پر خاشگرانه علیه دیگران را به عنوان تلافی جویی و پاسخ به تهدید و تحریک تفسیر می‌کنند و آن را از مجموع کارهای ممنوع به مجموع کارهای مجاز وارد می‌سازند [۳۹]، آموزش همدلی به کودکان کار می‌تواند با ایجاد ادراکی درست از دیگران از تعبیر و تفسیر دلخواه موضوعها کاسته و شانس رفتارهای مبنی بر مفاهمه و پذیرش را بیشتر نماید و همین موضوع به تفسیر صحیح موقعیت‌ها و نیات دیگران منتهی شود. به کمک توانایی همدلی، کودکان کار می‌توانند پیامدهای رفتار خود را تشخیص داده و در نتیجه در موقعیت‌های گوناگون به شرایط و دیگران پاسخ مناسب دهند. بنابراین آموزش مدیریت خشم به کودکان کار آگاهی این کودکان را از الگوهای تفکری که محرک و هدایت‌کننده رفتار آنهاست، افزایش می‌دهد و روش‌هایی را برای مقابله با تفکر منفی‌شان به آنها می‌آموزد و همچنین آموزش مدیریت خشم به کودکان کار از طریق شناسایی دقیق افکار و هیجان‌های همراه خشم، مدارا کردن با محرک‌های برانگیزنده خشم، آشنایی با تغییرات فیزیولوژیک همراه آن و با به‌کارگیری تمرین تن‌آرامی، خودگویی‌های مثبت و تقویت جرات‌ورزی به وسیله بازی نقش سبب افزایش شناخت اجتماعی در کودک می‌شود [۴۰].

بر اساس نتایج، مداخله آموزشی اعمال شده در افزایش مدیریت خشم، کاهش اضطراب و بهبود اسنادهای کودکان کار مؤثر بوده است و حمایت‌های روانی- اجتماعی از این افراد به

تشکر و قدردانی

نویسندگان مقاله خود را ملزم می‌دانند مراتب تشکر و قدردانی خود را نسبت به کودکان کار شرکت‌کننده در این پژوهش و همکاران مراکز ابراز نمایند.

منابع

- [1] Maestre-Meyer M, Oviedo-Trespalacios Ó, Palacio J. Factors impacting academic achievement in Colombian working children: A gender profile. *Procedia Soc Behav Sci* 2015; 174: 16-21.
- [2] Hanson K, Vandaele A. Working children and international labour law: A critical analysis. *Int'l J Child Rts* 2003; 11: 73-146.
- [3] International Labour Office. Accelerating Action against Child Labour: Global Report under the Follow-Up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work Geneva International Labour Office; 2010.
- [4] Howells K, Day A. Readiness for anger management: Clinical and theoretical issues. *Clin Psychol Rev* 2003; 23: 319-337.
- [5] Kendall PC, Treadwell KR. The role of self-statements as a mediator in treatment for youth with anxiety disorders. *J Consult Cline Psyche* 2007; 75: 380-389.
- [6] Vancampfort D, Koyanagi A, Hallgren M, Probst M, Stubbs B. The relationship between chronic physical conditions, multimorbidity and anxiety in the general population: a global perspective across 24 countries. *Gen Hosp Psychiatry* 2017; 45: 1-6.
- [7] Shimura A, Takaesu Y, Nakai Y, Murakoshi A, Ono Y, Matsumoto Y, et al. Childhood parental bonding affects adulthood trait anxiety through self-esteem. *Compr Psychiatry* 2017; 74: 15-20.
- [8] Grover RL, Ginsburg GS, Ialongo N. Psychosocial outcomes of anxious first graders: A seven-year follow-up. *Depress Anxiety* 2007; 24: 410-420.
- [9] Afriyie LT, Saeed BI, Alhassan A. Determinants of child labour practices in Ghana. *J Public Health* 2018; 1-7.
- [10] Holgado D, Maya-Jariego I, Ramos I, Palacio J, Oviedo-Trespalacios O, et al. Impact of child labor on academic performance: Evidence from the program "Educame Primero Colombia". *Int J Educ Dev*. 2014 ; 34:58-66.
- [11] Buonomo Zabaleta, M. The impact of child labor on schooling outcomes in Nicaragua. *Econ Educ Rev* 2011; 30: 1527-1539.
- [12] Crombach A, Elbert T. The benefits of aggressive traits: A study with current and former street children in Burundi. *Child Abuse Neglect* 2014; 38: 1041-1050.
- [13] Moolla A, Myburgh C, Poggenpoel M. Street children's experiences of aggression during interaction with police. *J Psychol Afr* 2008; 18: 597-602.
- [14] Tarrier N, Wells A, Haddock G. (Eds.) Treating complex cases: the cognitive behavioural therapy approach (p. XII). Chichester: Wiley; 1998.
- [15] Lee AH, DiGiuseppe R. Anger and aggression treatments: a review of meta-analyses. *Curr Opin Psychol* 2018; 19: 65-74.
- [16] Afshani S, Askari-Nodoushan A, Heydari M, Noorin Najafabadi M. An analysis of the street-children phenomenon in the city of Isfahan. *J Appl Sociol* 2013; 23: 85-102. (Persian).
- [17] Pasadar Y, Darbandi M, Nachvak SM. Nutritional status of working children as a neglected group in Kermanshah west of Iran. *JCHR* 2014; 3: 124-131. (Persian)
- [18] Ahangar A, Farajzadeh R. The effectiveness of aggression management group training on reduction and control of aggression in adolescents in Tabriz. *Woman Study Family* 2013; 6: 232-236. (Persian).
- [19] Wheatley A, Murrhy R, Kessel J, Wuthrich V, Remond L, Tuqiri R, et al. Aggression management training for youth in behavior schools. *Youth Stud Aust* 2009; 1: 28-38.
- [20] Laba M, Dudu E. The evaluation of a multi-model cognitive-behavioural approach to treating an adolescent with conduct disorder. *Rhodes Univ* 2005.
- [21] Buss AH, Perry M. The aggression questionnaire. *J Personal Soc Psychol* 1992; 63: 452-459.
- [22] Samani S. Study of reliability and validity of the buss and perry's aggression questionnaire. *IJPCP* 2008; 13: 359-365. (Persian).
- [23] Webster GD, DeWall CN, Pond Jr RS, Deckman T, Jonason PK, Le BM, Nichols AL. The brief aggression questionnaire:

آنان کمک می‌نماید تا با رویدادهای تنش‌زا مقابله نمایند. از آن‌جا که این کودکان در خلال آموزش‌ها با یک سری مهارت‌ها آشنا می‌گردند که مربوط به اصلاح نظام شناختی آنان، تنظیم هیجانات و مدیریت روابط بین فردی است لذا کاهش پرخاشگری و اضطراب در افراد شرکت‌کننده در این آموزش‌ها امری کاملاً منطقی است. بر این اساس می‌توان اشاره داشت که کودکان کار در کلان‌شهر اصفهان به عنوان عوامل اجتماعی شکل‌دهنده و شکل‌گیرنده از شرایط محیط اطراف درک و فهمیده می‌شوند، بنابراین شرایط محیط و نحوه زندگی کودکان تأثیر مستقیم بر شخصیت و نگرش آن‌ها به جامعه می‌گذارد.

به طور کلی می‌توان بیان داشت که آموزش‌های ارائه شده به کودکان کار جهت کاهش پرخاشگری و اضطراب باعث شده است تا توانمندی روانی و اجتماعی آنان را افزایش یابد تا بتوانند در رویارویی با موانع و دشواری‌های زندگی شخصی و اجتماعی در محیط‌های اجتماعی هم‌چون مدرسه و خانواده از مهارت‌های مدیریت خشم استفاده نمایند و بر اندیشه‌ها، هیجانات و رفتار خود تسلط داشته باشند.

با توجه به مطالب فوق می‌توان اظهار داشت که بهره‌گیری از آموزش مدیریت خشم از طریق شناسایی دقیق افکار و هیجانات همراه خشم و اضطراب، مدارا کردن با محرک‌های برانگیزاننده خشم، آشنایی با تغییرات فیزیولوژیک همراه آن می‌تواند در بهبود پرخاشگری و اضطراب کودکان کار موثر باشد. لازم است مشاوران در مراکز ساماندهی کودکان کار، آموزش‌های لازم را در ارتباط با به‌کارگیری تکنیک‌های مدیریت خشم و اضطراب فراگیرند تا به‌طور ماهرانه‌ای از این تکنیک‌ها استفاده نمایند. پیشنهاد می‌گردد در مطالعات آینده از ابزاری مکمل در کنار پرسش‌نامه جهت گزارش و سنجش پرخاشگری استفاده شود و با انجام تحقیقاتی به‌علل زیربنایی خشم و اضطراب در کودکان کار پرداخته شود، هم‌چنین ساختار خانوادگی این کودکان و انواع ممکن حمایت‌های روان‌شناختی و اجتماعی به آن‌ها مورد مطالعه قرار گیرد.

محدودیت‌های تحقیق:

یکی از محدودیت‌های این پژوهش عدم توانایی کنترل متغیرهای مزاحم از جمله مسائل خانوادگی بود که کودکان درگیر آن‌ها بودند و سعی گردید زمان‌بندی آموزش‌ها به گونه‌ای باشد که حداقل تداخل به‌وجود آید.

محدودیت دوم این بود که پژوهش حاضر بر روی کودکان کار موجود در خانه‌های دوستان کودک صورت پذیرفت و به دلیل نقش عوامل زمینه‌ای بایستی نتایج آن را به سایر کودکان با احتیاط تعمیم داده شود.

- [33] Baret D. Effectiveness of anger treatment for specific anger problems: A Meta analytic review. *J Am Acad Psychiatry Law* 2018; 37: 473-488.
- [34] Jafari S, Kalkhoran M, Talebi R. The effect of anger control training on the aggression among novice teenage female players of taekwondo. *Sport Psychol Studi* 2014; 8. (Persian).
- [35] Rafezi Z. The effect of anger control training on aggression of 15 – 18 years' females' student [dissertation]. Tehran: Soc Welfare Rehab Univ 2003. (Persian).
- [36] Majzoobi M, Amani R, Majzoobi F. Effects of psychological preparation on reduction of surgery anxiety signs in children. *Koomesh* 2013; 14: 466-473. (Persian).
- [37] Valizadeh S, Davaji RB, Nikamal M. The effectiveness of anger management skills training on reduction of aggression in adolescents. *Proc Soc Behav Sci* 2010; 5: 1195-1199.
- [38] Halvaiepour Z, Nosratabadi M, Khazadeh M. External criticism by parents and obsessive beliefs in adolescents in Iran: the mediating role of emotional self-regulation. *Int J Adolesc Med Health* 2016; 29.
- [39] Potter-Efron RT. *Handbook of anger management: Individual, couple, family, and group approaches*. U.S.: The Haworth Press, Inc. 2005.
- [40] Sukhodolsky DG, Smith SD, McCauley SA, Ibrahim K, Piasecka JB. Behavioral interventions for anger, irritability, and aggression in children and adolescents. *J Child Adolesc Psychopharmacol* 2016; 26: 58-64.
- Psychometric and behavioral evidence for an efficient measure of trait aggression. *Aggress Behav* 2014; 40: 120-139.
- [24] Ahlen J, Vigerland S, Ghaderi A. Development of the spence children's anxiety scale - short version (SCAS-S). *J Psychopathol Behav Assess* 2018; 40: 288-304.
- [25] Reynolds CR, Richmond BO. *Revised children's manifest anxiety scale*. Los Angeles: Western Psychological Services. 1985.
- [26] Spence SH, Rapee R, McDonald C, Ingram M. The structure of anxiety symptoms among preschoolers. *Behav Res Ther* 2001; 39: 1293-1316.
- [27] Spence SH. A measure of anxiety symptoms among children. *Behav Res Ther* 1998; 36: 545-566.
- [28] Mousavi R, Moradi AR, Farzad V, Mahdavi S. Psychometric properties of the Spence children's anxiety scale with an Iranian sample. *Int J Psychol* 2007; 1: 17-26.
- [29] Maleki S, Fallahi Khoshknab M, Rahgooi A, Rahgozar M. The effect of anger management training in groups on aggression of 12-15 years old male students. *IJN* 2011; 24: 26-35. (Persian).
- [30] Dortaj F, Masaebi A, Asadzadeh H. The effect of anger management training on aggression and social adjustment of 12- 15 years old male students. *J Appl Psychol* 2010; 4: 62-72. (Persian).
- [31] Lovsen CR. Managing problematic anger: the development of treatment program for personality disordered patient in high security. *Int J Forensic Ment Health* 2010; 3: 197-210.
- [32] Entesar BH. The effects of anger management groups in a day school for emotionally disturbed adolescents. *Adolescence* 2012; 34: 645-651.

Effect of anger management training on aggression and anxiety of working children

Maryam Khankosh (M.Sc)¹, Mostafa Amini Rarani (Ph.D)², Mehdi Nosratabadi (Ph.D)^{*3}

1 - Dept. of Health and Social Welfare, Isfahan University of Medical Sciences, Isfahan, Iran

2 - Health Management and Economics Research Center, Isfahan University of Medical Sciences, Isfahan, Iran

3- Social Determinants of Health Research Center, Isfahan University of Medical Sciences, Isfahan, Iran

* Corresponding author. +98 3137925127 nosrat.welfare@gmail.com

Received: 13 May 2019; Accepted: 28 Sep 2019

Introduction: Anxiety and aggression among working children during childhood can be considered a predictor of risky behaviors for the rest of the life. One of the educational skills for working children is the ability to cope with the emotions and control anger. This study was aimed to study the effect of anger management training on working children's anxiety and aggression in Isfahan, Iran.

Materials and Methods: A quasi-experimental pretest/post-test design with the control group was conducted on the 60 working children recruited from two centers by convenience sampling method in Isfahan (Iran). The Aggression Questionnaire (Buss & Perry, 1992) and Spence Children's Anxiety Scale (Spence, 2003) were completed by the participants in pre-test and post-test. The experimental group attended in eight sessions of 60-minute classes.

Results: The results revealed that, as far as the group was concerned, there was a significant difference between anxiety and aggression of the participants according to group membership (experimental and control groups) after adjusting the effect of pretest variables ($P < 0.001$).

Conclusion: As a whole, teaching anger control is one of the important factors influencing the aggression and anxiety of working children. As such, it is suggested that various types of educational techniques for control anger can be considered in order to reduce aggression and anxiety in working children.

Keywords: Anger Management Therapy, Aggression, Anxiety, Work, Child.